

УДК 930.22:908(477.41-21)"10/11"

Олена Колибенко, Олександр Колибенко
(Переяслав)

**«ЖОНУ СВОЮ ЛЮБИТЕ, АЛЕ НЕ ДАЙТЕ ЇМ НАД СОБОЮ ВЛАСТІ»: ДРУЖИНИ
ПЕРЕЯСЛАВСЬКИХ КНЯЗІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XI – 30-ИХ РОКІВ XII
СТОЛІТТЯ У ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ**

У статті проаналізовано наявну в джерелах інформацію про дружин князів Переяславля Руського другої половини XI – 30-их рр. XII ст. Особливу увагу приділено персоні Гіти Вессекської – першої дружини Володимира Мономаха.

Ключові слова: князь, княгиня, Переяславль Руський, шлюб, Володимир Мономах, Гіта Вессекська.

Джерела донесли до нас імена близько 100 переяславців XI–XIII ст., до числа яких входять й імена усіх 23-ох переяславських князів. Це й не дивно, враховуючи їх високий (для Переяславля Руського – найвищий із можливих) соціальний статус. На перший погляд, здавалося б, що й дружини («жони») цих князів, а деякі з князів були одружені двічі й тричі, – також мали б залишити свій слід в історичних джерелах, хоча б у вигляді згадок їх імен. Однак, реально все виглядає дещо інакше – жіночі імена зустрічаються у джерелах дуже рідко. Про дружин окремих переяславських князів у джерелах взагалі немає ніяких згадок (невідомо, чи вони й існували), частина з дружин князів залишилися у джерелах безіменними, і лише окремі з них згадуються там під своїми іменами (княжками, хрестильними чи чернечими).

Метою даної статті є спроба проаналізувати наявну у джерелах інформацію про дружин трьох переяславських князів – Всеволода Ярославича, Володимира Мономаха та Ярополка Володимировича. Наскільки наведена у заголовку цитата з «Повчання» Володимира Мономаха відповідала дійсному стану речей у стосунках князів із своїми дружинами?

На даний час з різних джерел відомо про існування дружин у 20-ти з 23-х князів Переяславля Руського. Нічого не відомо про дружин лише трьох переяславських князів – Ростислава-Михайла Всеволодовича (молодшого сина Всеволода Ярославича), Святослава Володимировича (одного із синів Володимира Мономаха від першого шлюбу) та Ярослава Мстиславича Красного (молодшого сина Мстислава Юрійовича – восьмого сина Юрія Долгорукого). Всі троє названих князів могли бути одружені, а могли й не бути одружені на момент своєї смерті (двоє останніх померли і були поховані у Переяславлі Руському), однак вірогідніше, що вони все-таки мали дружин, які не залишили про себе жодної згадки у джерелах.

Що ж стосується дружин інших переяславських князів, то вони залишили про себе сліди різної «яскравості». Це було пов'язано з різноманітними причинами, серед яких не останню роль грала й «вага» їх чоловіка у княжому середовищі. Однак, джерела часто не називають імен дружин навіть великих київських князів, особливо, якщо це були другі чи треті дружини.

Розглянемо інформацію про дружин кількох найвизначніших переяславських князів, розмістивши їх для зручності у порядку хронології князів їх чоловіків у Переяславлі Руському.

І одразу першою в нашому списку буде одна з найродовитіших представниць цього стану, перша дружина першого переяславського князя Всеволода-Андрія Ярославича Марія-Анастасія – донька візантійського імператора Константина IX Мономаха. Причини й обставини її приїзду на Русь та подальша доля химерним способом переплелися зі складним вузлом русько-візантійських стосунків 40-60-их років XI ст., а її родовід та поява на світ розкривають деталі внутрішньовізантійської імператорської «кухні» другої чверті того ж століття.

Л.В. Войтович, характеризуючи перший шлюб Всеволода Ярославича, відзначав: «У 1046 р. одружився з родичкою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха. Ім'я її

було Марія (згідно печатки) чи Анастасія (за Видубицьким пом'яником). Можливо одне з імен чернече (перед смертю княгиня могла прийняти чернецтво, як це тоді практикувалося). Марія-Анастасія була племінницею імператора або його дочкою від першого шлюбу, коли він ще не був імператором. За версією Л. Махновця вона народилася від фаворитки Склірини, з якою Костянтин IX одружився по смерті імператриці Зої. Марія-Анастасія померла у 1067 р.» [1, с. 318].

Що ж ми знаємо з джерел про походження майбутньої матері Володимира Мономаха? Візантійський письменник XI ст. Михаїл Пселл написав надзвичайно цікавий та інформативний твір «Хронографія», значну частину якого присвятив Константину IX Мономаху – дідові Володимира Всеволодовича Мономаха по лінії матері, тобто тестеві Всеволода Ярославича.

Михаїл Пселл вважав рід Константина Мономаха знатним, як і Михаїл Атталіат. Однак, Я.М. Любарський з цього приводу відзначив, що «первое упоминание (и то не бесспорное) представителя этой семьи относится к X в. По сведениям армянского писателя Аристакеса Ластиверци, ... отец Константина, Феодосий, был «верховным судьей» при Василии II» [11, с. 277, прим. 8]. «Вірменський» слід Константина Мономаха простежується також у його родичів по материнській лінії, наприклад, у Лева Торніка, про бунт якого повідомляє все той же Пселл. Я.М. Любарський прямо вказує, що «Лев Торник – выходец из старинной армянской семьи Торников. После прихода к власти Константина Мономаха был вызван в Константинополь, получил титул патрикия, а затем веста. Здесь Пселл именует Торника ἐξάνεφιος, т. е. троюродным братом или племянником Мономаха, однако в другом случае он называет его άνεφιος (т. е. двоюродным братом или племянником) сестры Константина Мономаха» [11, с. 282, прим. 71].

Про від'їзд на Русь доньки візантійського імператора грецькі джерела нічого не повідомляють, та це й не дивно – родинні зв'язки з варварами, якими були в очах греків руси, не вважалися чимось пристойним, а віддавати варварам принцесу з імператорського дому взагалі було ганебним, як про це спеціально зазначив Константин Багрянородний у своєму трактаті «Про управління імперією» [8, с. 59–63]. Крім того, слід враховувати той факт, що матір'ю майбутньої дружини молодшого Ярославового сина Всеволода була не третя дружина Константина Мономаха імператриця Зоя (на момент їх шлюбу 11 червня 1042 р. їй уже виповнилося 60 років), і навіть не перша чи друга покійні дружини. Матір'ю була його коханка, багаторічна супутниця по вигнанню Марія Склірина – племінниця або двоюрідна сестра його другої дружини (доньки сестри Романа III Пульхерії та Василя Скліра) [11, с. 278, прим. 32]. Ця коханка померла від несподіваної хвороби близько 1045 р., схоже, що її отруїли [11, с. 279, прим. 33, 43].

Очевидно, що династичний шлюб був обов'язковою умовою мирної угоди з боку Києва (як і повернення полонених русів). Тому Константин під виглядом «порфірородної» принцеси відіслав у Київ власну народжену не у шлюбі доньку від звичайної, хоч і дуже красивої жінки. Дівчині цій на момент шлюбу мало бути щонайменше 12 років (мінімальний шлюбний вік для дівчат у греків), що до певної міри пояснює, чому Володимир Мономах народився не у 1047 чи 1048 р., а лише у 1053 р. Отже, Марія, майбутня мати Володимира Мономаха, народилася найпізніше десь у 1034 р., коли її батько ще не був імператором, а був приватною заможною людиною, що перебувала у вигнанні. З приводу неї Л.Є. Махновець відзначив: «Що перша жона Всеволода Ярославича, мати Володимира (його хрестильне ім'я – Василій) Мономаха, звалася Марія, про це свідчать найновіші сфрагістичні дослідження; за гіпотетичними даними Видубицького синодика, вона мала ім'я Анастасія; це, очевидно, її друге ім'я. (...) Померла Марія, за Татищевим, 1067 р.» [9, с. 98, прим. 1 до 1053 р.].

Хоч багатьом відомостям В.М. Татищева довіряти не можна, в даному випадку, вірогідно, він не помилився з розрахунками – Марія дійсно померла десь у кінці 1067 – на початку буремного 1068 р. Безумовно, навряд чи вона могла у цей рік народити Всеволоду ще й доньку Янку (Анну, Іоанну), роком народження якої Л.В. Войтович вважає 1068: «Народилася близько 1068 р. Померла 3.11.1113 р. Канонізована православною церквою.

У 1074 р. була заручена з візантійським царевичем Костянтином Дукою, пізнішим номінальним співправителем Олексія Комнена. Царевич загинув у битві з норманами при Діррахії у 1081 р. Шлюб не відбувся. Янка повернулася з Візантії черницею» [1, с. 456].

Коментуючи першу згадку про Янку в Іпатіївському літопису, Л.Є. Махновець у примітці до статті 6594 (1086) р. вказав: «За грецькими джерелами та науковими дослідженнями, Янка (Анна) була нареченою Константина, сина візантійського імператора Константина X Дуки і його другої жони Євдокії Макремволітиси, але шлюб не відбувся, бо нареченого силоміць постригли в ченці, а тоді постриглася в черниці і Янка» [9, с. 126, прим. 1].

В.В. Богуславський відзначає, що Янка була старшою з чотирьох доньок Всеволода Ярославича від шлюбу з візантійською царівною, донькою Константина IX Мономаха. Дату її народження він визначає надзвичайно широко – друга половина XI ст. [12, с. 38].

На думку Д.В. Донського, «Янка (в крещ. – Анна или Иоанна) Всеволодовна, дочь вел. кн. В. Ярославича и Марии (?), дочери визант. имп. Константина IX Мономаха (ум. 11 янв. 1055).

Дата и место ее рождения неизвестны. Возможно, ее небесной покровительницей была Иоанна, одна из жен-мироносиц (пам. – воскресенье 3-й недели по Пасхе), в честь которой она и была названа. В таком случае рождение девочки могло произойти в кон. апреля – мае месяце.

В 1073–1074 гг. ее отец Всеволод и дядя Святослав вступают в переговоры с визант. имп. Михаилом VII Паррапитаксом (уб. ок. 1090), сыном имп. Константина X (из Дуков; ум. 21 мая 1067) о возможном заключении брака между Янкой и его братом Константином. Существует предположение, что Янка даже была помолвлена, но брак не состоялся. Ее жених, по свидетельству современников, бесстрашный воин, погибает 18 окт. 1081 г. в битве с норманнами при г. Диррахии» [3, с. 659–660].

Отже, якщо спробувати поєднати між собою усі ці матримоніальні та інші обставини, пов'язані з Янкою Всеволодівною, то найвірогіднішим часом її народження є кінець 50-их рр. XI ст. (1059–1060 рр.). Таким чином, Марія народила її у період переяславського князіння Всеволода Ярославича, інші ж його доньки, очевидно, були народжені вже другою дружиною Анною.

Повертаючись до шлюбу Марії з Всеволодом Ярославичем зазначимо, що завдяки йому Ярослав Володимирович став близьким родичем (сватом) візантійського імператора, значно піднявшись у ієрархії правовірного світу. Оскільки Володимир Мономах народився у 1053 р., а Константин IX Мономах помер 11 січня 1055 р., то візантійський імператор, очевидно, отримав від своєї доньки (чи від Ярослава Володимировича – до його смерті у лютому 1054 р.) звістку про народження внука у Переяславі. Як потім виявиться, це був єдиний онук Константина IX Мономаха, що, очевидно, й дало йому право успадкувати імператорське прізвище, з яким він і увійшов у історію.

Таким чином, Марія прожила у шлюбі з Всеволодом Ярославичем приблизно 21–22 роки, значну частину з них вона провела у Переяславі, на княжому дворі (1053–1067 рр.), лише перед смертю ставши черницею. Загалом вона прожила близько 33–35 років.

Через певний проміжок часу після смерті першої дружини Марії-Анастасії (можливо, місяців через 8–10), Всеволод Ярославич одружився вдруге. Його другою дружиною стала донька одного з численних половецьких ханів. Її автохтонне, половецьке ім'я джерела не називають, натомість у літописах зазначено ім'я, яке вона отримала під час хрещення, безпосередньо перед весіллям – Анна.

Про друге одруження Всеволода Ярославича у літописах нічого немає, однак зрозуміло, що воно стало результатом закріплення певної союзницької угоди з одним із ханів якогось половецького угруповання. У цей період (1068–1069 рр.) Всеволод був надзвичайно зацікавлений у військовій допомозі.

Перша згадка його другої дружини (без вказівки її імені) розміщена у літопису вже після смерті самого Всеволода й пов'язана із загибеллю під час битви на р. Стугні її єдиного сина – переяславського князя Ростислава Всеволодовича. У Іпатіївському літописі вказано (переклад

та вставки Л. Махновця), що князь Ростислав утонув у р. Стугні «в день святого Вознесіння господа нашого Ісуса Христа, місяця травня [у] двадцять і шостий [день].

А Ростислава, шукавши, знайшли в ріці. І, взявши його, принесли його до Києва. І плакала за ним мати його [княгиня Анна], і всі люди плакали за ним сильно, юності його заради. І зібралися єпископи, і попи, і чорноризці, і, співи належні співавши, положили його в церкві святої Софії коло отця його» [9, с. 134].

Вдруге княгиня Анна (знову не названа по імені) згадується у літопису під час подій, пов'язаних з осліпленням князя Василька Ростиславича. Після вчинення цього злочину, князі Володимир Мономах, Давид і Олег Святославичі розпочали підготовку до походу на Київ, супроти великого київського князя Святополка Ізяславича (переклад та вставки Л. Махновця): «Назавтра ж Володимир, і Давид, і Олег збиралися [іти] через Дніпро на Святополка, а Святополк хотів утекти з Києва. Та не дали йому кияни втекти, а послали [вдову] Всеволодову, княгиню [Анну], і митрополита Миколая до Володимира, (...) Всеволодова княгиня і митрополит прийшли до Володимира, і молили обоє його, і повідали благання киян – щоб уладнати мир, і берегти землю Руську, і боротися з поганями. І, це почувши, Володимир розплакався і сказав: «Воістину отці наші і діди наші оберегли Руськую землю, а ми її хочем погубити». І схилився він на мольбу княгинину, бо поважав він її, як матір із-за отця свого, адже вельми він був любий отцю своєму. За життя [його] і по смерті він не ослунався його ані в чому, тому і послухав він її, як матері. І митрополита він так само поважав, [його] сан святительський, і не ослунався мольби його. (...)

Княгиня ж, побувши у Володимира, прийшла до Києва і повідала всю річ [Володимирову] Святополкові і киянам, – що мир буде» [9, с. 150].

І, нарешті, в літописній згадці Іпатіївського літопису під 1111 роком, де розповідається про її смерть та поховання, княгиню названо по імені (переклад і вставки Л. Махновця): «Того ж року преставилася княгиня Анна, [удова] Всеволодова, місяця жовтня у сьомий день, і покладена була в [церкві] святого Андрія [Первозванного], в монастирі» [9, с. 169].

Таким чином, увесь історично значущий життєвий шлях другої дружини Всеволода Ярославича вкладається у період від її одруження десь у другій половині 1069 р. й до її смерті 7 жовтня 1111 р. (приблизно 42 роки). Враховуючи, що шлюбний вік для дівчат у половців та інших степових та південних народів наступав десь у 12–13 років, то княгиня Анна прожила нормальне, як по міркам того часу, життя – приблизно 54–55 років – таким був середній вік життя більшості руських князів. Отже, народилася вона приблизно у 1055–1056 рр. і була на років 25–26 молодшою за свого чоловіка Всеволода Ярославича (1030 р. н.). Також молодшою, хоч і не набагато, вона була й від старшого Всеволодового сина Володимира Мономаха – приблизно на 2–3 роки. Звісно, що Володимир Мономах поважав її як матір виключно через повагу до свого батька, будучи, фактично, її ровесником.

Крім сина Ростислава, який загинув у віці приблизно 23-х років і міг уже сам бути одружений, Анна народила ще й щонайменше трьох доньок – Євпраксію, Катерину та ще одну, невідому на ім'я, яка померла 1089 р., ще за життя батька. Про Катерину відомо, що вона була черницею й померла 11 липня 1108 р. Найвідомішою ж з доньок Анни є Євпраксія-Адельгейда Всеволодівна, яка народилася близько 1071 р., 1083 р. була заручена з Генріхом фон Штаде, сином маркграфа Південної Саксонії, й прожила у Західній Європі досить насичене подіями складне життя, після чого повернулася в Русь і 6 грудня 1106 р. стала черницею у переяславському монастирі, а 9 липня 1109 р. у віці приблизно 38 років померла й була похована у Києво-Печерському монастирі біля південних воріт [1, с. 457].

Наступний переяславський князь Володимир Мономах, на відміну від свого батька Всеволода Ярославича, мав за життя не двох, а трьох дружин, про яких відомо з джерел.

Першою з них є надзвичайно цікава історична персона Гіта Вессекська або Гіда Гарольдівна. Л.В. Войтович, розповідаючи про Володимира Мономаха, пише: «Бл. 1070 р. одружився з Гітою, дочкою англійського короля Гаральда II, який загинув у битві з норманами при Гастінгсі (14.10.1066 р.). Гіта (*бл. 1060) була вивезена близькими у Швецію, а звідти

потрапила на Русь. Вона померла 7.05.1107 р. у Смоленську. Версії, що це була друга дружина, незнана з імені, а Гіта Гаральдівна померла раніше, виглядають бездоказовими» [1, с. 456].

Іншої точки зору дотримується О.В. Назаренко, який використовує надзвичайно цікаве іноземне джерело. Мова йде про одне із чудес (про «руського короля Гаральда»), які агіографічна традиція західної церкви приписує св. вмч. Пантелеймону Нікомідійському, що постраждав при імператорі Діоклетіані у 303 р. Названий дослідник зазначає, що головними дійовими особами цього чуда є князь Мстислав Володимирович (помер у 1132 р.), старший син великого київського князя Володимира Всеволодовича Мономаха (1113–1125), та його мати Гіда, донька останнього англосаксонського короля Гаральда (січень – жовтень 1066 р.), що загинув у боротьбі з норманами Вільгельма Завойовника (1066–1087) у битві при Гастінгсі в 1066 р. Текст джерела дійшов у складі двох збірників, що походять із монастиря св. Пантелеймона в Кельні, заснованого кельнським архієпископом Бруно, молодшим братом німецького імператора Оттона I. Опис чуда про Мстислава Володимировича є частиною проповіді в день св. Пантелеймона, автором якої є Руперт, відомий церковний письменник першої половини XII ст., настоятель монастиря у Дойці поблизу Кельна: «Арольд, король народу Руси, который жив и сейчас, когда мы это пишем, подвергся нападению медведя, распоровшему ему чрево так, что внутренности вывалились наземь и он лежал почти бездыханным, и не было надежды, что он выживет. Находясь в болотистом лесу и удалившись, не знаю, по какой причине, от своих спутников, (...) он подвергся, как мы уже сказали, нападению медведя и был изувечен свирепым зверем, так как у него не оказалось под рукой оружия и рядом не было никого, кто мог бы прийти на помощь. Прибежавший на его крик, хотя и убил зверя, но помочь королю не смог, ибо было уже слишком поздно. С рыданиями донесли его на руках до ложа, и все ждали, что он испустит дух. Удалив всех, чтобы дать ему покой, одна мать осталась сидеть у постели, помутившись разумом, потому что, понятно, не могла сохранить трезвость мысли при виде таких ран своего сына. И вот, когда в течение нескольких дней, отчаявшись в выздоровлении раненого, ожидали его смерти, так как почти все его телесные чувства были мертвы и он не видел и не слышал ничего, что происходило вокруг, вдруг предстал ему красивый юноша, приятный на вид и с ясным ликом, который сказал, что он врач. Назвал он и свое имя – Пантелеимон, добавив, что любимый дом его находится в Кельне. Наконец, он указал и причину, по какой пришел: «Сейчас я явился, забота о твоем здравии. Ты будешь здоров, и ныне твое телесное выздоровление уже близко. Я исцелю тебя, и страдание и смерть оставят тебя». А надо сказать, что мать короля, которая тогда сидела в печали, словно на похоронах, уже давно просила сына, чтобы тот с миром и любовью отпустил ее в Иерусалим. И вот, как только тот, кто лежал все равно что за мертво, услышал в видении эти слова, глаза [его] тотчас же открылись, [к нему] вернулась память, язык обрел движение, а гортань – звуки, и он, узнав мать, рассказал об увиденном и сказанном ему. Ей же и имя, и заслуги Пантелеимона были уже давно известны, и она, по щедротам своим, еще раньше удостоилась стать сестрою в той святой обители его имени, которая служит Христу в Кельне. Когда она услышала это, дух ее ожил, и от голоса сына мать вострепнулась и в слезах радости воскликнула громким голосом: «Сей Пантелеимон, которого ты, сын мой, видел, – мой господин! Теперь и я отправлюсь в Иерусалим, потому что ты не станешь [теперь этому] препятствовать, и тебе Господь вернет вскоре здоровье, раз [у тебя] такой заступник». И что же? В тот же день пришел некий юноша, совершенно схожий с тем, которого король узрел в своем видении, и предложил лечение: применив его, он вернул мертвому – вернее, безнадежно больному – жизнь, а мать с радостью исполнила обет благочестивого паломничества» [10, с. 585–588].

Мати Мстислава-Гарольда Гіда Гарольдівна мала якісь особливі зв'язки з кельнським монастирем св. Пантелеймона ще до свого шлюбу з Володимиром Мономахом. Відомо, що родина загиблого у 1066 р. короля Гарольда Годвінсона, після завоювання норманами Англії, до свого переїзду в Данію до короля Свена Естрідсена деякий час жила у Фландрії, яка відносилася до діоцезу кельнських архієпископів. Отже, свідчення про події, що відбулися з

Мстиславом-Гаральдом, які були відображені у проповіді Руперта, потрапили до Кельна від самої Гіди Гарольдівни, записаної до того ж у синодик монастиря св. Пантелеймона у Кельні.

Дослідниця політичних і шлюбних зв'язків британських династій з Рюриковичами у IX–XI ст. М.Р. Гаврилишин пише: «Інформація про цей шлюб, а також про особу англійської принцеси, дружини онука Ярослава Володимировича є надзвичайно обмеженою. Синтезовані відомості з різних джерел дозволяють науковцям переконливо стверджувати, що Гіта Вессекська (в українській історіографії – Гарольдівна) була донькою останнього англосаксонського короля Гарольда II Годвінсона та Едіт Сваннек (приблизно 1025–1086), представниці знатного англосаксонського роду з Мерсії. За даними англосаксонської хроніки, після загибелі короля та поразки англійського війська у битві при Гастінгсі (1066) сім'я Годвінсонів, рятуючи життя, змушена була покинути територію Англійського королівства, як це зробило багато інших представників англосаксонської знаті. Гіта разом із братами втекла спочатку до Фландрії, а звідти (за нез'ясованих обставин) – до Данії. Як повідомляв Саксон Граматик, данський король Свен Естрідсен із почестями прийняв синів Гарольда Годвінсона при дворі, а його доньку видав заміж за Вальдемара, короля Русі. Особу останнього історики ототожнюють із онуком Ярослава Володимировича – князем смоленським Володимиром Всеволодовичем» [2, с. 152].

Вона також, вперто ігноруючи західноєвропейські джерела, називає датою смерті Гіти чомусь 1117 р. [2, с. 151], а дату народження визначає так: «Рік народження Гіти Вессекської достеменно невідомий, однак враховуючи, що вона народилася від першого шлюбу Гарольда II із Едітою Лебединною Шиєю і була молодшою за своїх братів, її народження датують періодом між 1050-м та 1060-м рр.» [2, с. 153, прим. 1].

Своє ім'я Гіта (Гіда) отримала на честь своєї бабусі Гіди – сестри данського ярла Ульва, яка одружилася з вессекським ярлом Годвіне у 1019–1020 рр. [10, с. 481]. Про це пише й М.Р. Гаврилишин: «Годвінсонів, як і Рюриковичів, із скандинавськими правителями поєднували тісні родинні зв'язки. Батько Гарольда II – ярл Вессексу Годвін (1018–1053) був одружений із донькою данського правителя Торкіля Спарклінга – Гітою Торкельсдоттір (997–1069). Одним із братів дружини Годвіна Вессекського був ярл Ульф» [2, с. 161].

Однак, повернемося до шлюбу Гіти з Володимиром Мономахом, який і став причиною її появи на Русі. Аналізуючи можливі мотиви цього шлюбу, О.В. Назаренко зазначає: «Одновременность немецко-черниговских и немецко-датских переговоров на общую тему наводит на мысль, что инициатива, проявленная датским королем при заключении брака Гиды и Владимира Мономаха, могла быть связана именно с этими переговорами. В силу сказанного нам кажется, что женитьбу Всеволодовича на английской принцессе-изгнаннице, протеже датского короля, надо рассматривать как проявление скоординированной международной политики Святослава и Всеволода в 1069–1072 годах, направленной на изоляцию польского князя Болеслава II, главного союзника Изяслава Ярославича.

В таком случае брак Владимира Мономаха должен был быть заключен в период между 1072 (немецко-датская встреча в Бардовике состоялась летом предыдущего года) и 1074 г. Датировать присоединение Всеволода к немецко-датско-черниговской коалиции против Польши более поздним временем нет оснований, так как на рубеже 1074–1075 гг. «польский вопрос» потерял актуальность для младших Ярославичей» [10, с. 524].

Дійсно, будь-який династичний шлюб доби Середньовіччя здійснювався виключно з політичних мотивів. Що ж стосується королівських доньок, які рано залишилися без батьків, то питання їх шлюбів вирішували старші близькі родичі чоловічої статі: «Оскільки Свен Естрідсен доводився Гіті дядьком, а за відсутності старших представників її сім'ї чоловічої статі в період її перебування у Данії, вважався її опікуном, він, отже, міг вирішувати питання про шлюб Гіти Гарольдівни» [2, с. 162].

Відзначимо, що здійснений нами аналіз основних часово-просторових параметрів життєдіяльності Володимира Мономаха (усіх зафіксованих джерелами його пересувань по території Східної та інколи Центрально-Східної Європи кінця 60-их рр. XI – першої чверті XII ст.), дозволяє стверджувати, що весною 1074 р. Володимир Мономах здійснив довгий (близько

700 км) перехід з Володимира Волинського до Переяслава саме з метою одруження. Очевидно, що його майбутня дружина Гіта Вессекська на цей момент уже була привезена до Києва та Переяслава, до Володимирового батька Всеволода, за наказом якого 21-річний молодий князь Володимир і мав одружитися. Після Великодня, який у тому році був 20 квітня, він, вже з молодою дружиною, повернувся знову до Володимира Волинського, пройшовши ті ж самі 700 км [6, с. 46].

У наступні 14 років Гіта народила кількох дітей. За нашими розрахунками, що спираються на достовірно відомі факти із життя Мономахової родини, обставини народження дітей у Володимира Мономаха у першому шлюбі з Гітою були такі:

старший син Мстислав-Федір-Гарольд народився 1076 р., названий на честь тмутороканського, потім – чернігівського князя Мстислава Володимировича Красного (пом. бл. 1034 р.), шостого сина великого київського князя Володимира Святославича, або на честь новгородського, потім – полоцького князя Мстислава Ізяславича (пом. 1069 р.), сина великого київського князя Ізяслава Ярославича, та на честь батька Гіти Вессекської Гарольда Годвінсона. Місце народження – Володимир Волинський, хрещений батько – Олег Святославич, двоюрідний брат Володимира Мономаха, син на той час великого київського князя Святослава Ярославича;

син Ізяслав народився на початку весни 1078 р., названий на честь полоцького князя Ізяслава Володимировича (пом. бл. 1001 р.), другого сина великого київського князя Володимира Святославича. Місце народження – Чернігів, хрещений батько – двоюрідний брат Володимира Мономаха Олег Святославич, на той момент, фактично, – князь-ізгой. Хрещення відбулося 9 квітня 1078 р.;

син В'ячеслав народився бл. 1080 р., названий на честь смоленського князя В'ячеслава Ярославича (пом. бл. 1057 р.), шостого сина великого київського князя Ярослава Володимировича. Місце народження – Чернігів;

син Святослав народився бл. 1084 р., названий на честь великого київського князя Святослава Ярославича (пом. 1076 р.), другого сина великого київського князя Ярослава Володимировича. Місце народження – Чернігів;

донька Марія (Маріца) народилася бл. 1086 р., названа на честь матері Володимира Мономаха Марії (пом. бл. 1067–1068 р.), доньки візантійського імператора Константина IX Мономаха. Місце народження – Чернігів;

син Ярополк народився бл. 1088 р., названий на честь володимиро-волинського князя Ярополка Ізяславича (загинув 22.11.1087 р.), сина колишнього великого київського князя Ізяслава Ярославича. Місце народження – Чернігів [7, с. 42–43].

Три молодших сина Мономаха та Гіти (В'ячеслав, Святослав та Ярополк) у майбутньому стали переяславськими князями. Оскільки джерела зафіксували 5 синів Гіти та лише одну її доньку, то можна висловити здогад про можливе народження нею ще однієї чи кількох доньок, які не потрапили на сторінки літописів. У цьому немає нічого дивного. Адже й сама Гіта там також жодного разу прямо не згадується. З цього приводу М.Р. Гаврилишин відзначає: «Немає інформації про дружину Володимира Всеволодовича й у руських літописах. Німецький історик М. Баумгартен, досліджуючи генеалогію династії Рюриковичів, звернув увагу на те, що в літописах Гіта Гарольдівна жодного разу прямо не згадана. Факт відсутності в руських літописах таких відомостей не є екстраординарним. Для місцевих літописців постаті князівських дружин і доньок були малоцікавими, тож навіть про доньок Ярослава Володимировича ми переважно дізнаємося із скандинавських та інших джерел. Попри це, ПВЛ та «Повчання дітям» Володимира Всеволодовича містять опосередковані згадки про англійську принцесу. О. Назаренко зазначив, що в цих джерелах про Гіту Вессекську йдеться лише в контексті повідомлення про її смерть і, що важливо зауважити, не під її властивим іменем. Так, наприклад, у ПВЛ жінку згадують безособово як «Володимиряя мати» та не додають жодної іншої уточнювальної інформації [2, с. 153–154].

Повертаючись до питання дати смерті Гіти, зазначимо, що вона збереглася у джерелах. Як пише О.В. Назаренко, «предположение превратится в уверенность, если принять к

сведению неоспоримые данные об особых связях жены Мономаха и матери Мстислава с кельнским монастырем св. Пантелеимона. В синодике этого монастыря среди лиц, подлежащих поминовению «в VI-е иды марта [в день] исповедников Палатина и Фирмиана», т. е. 10 марта, значится: «† королева Гида» [10, с. 596].

Отже, княгиня Гіда померла 10 березня, але якого року? Цю проблему шляхом співставлення цілої низки даних різноманітних джерел, на нашу думку, вдало вирішив О.В. Назаренко: «В результате картина вырисовывается с максимальной определенностью. В 1097 г. у Мстислава родился первенец – Всеволод-Гавриил; в том же году произошел случай, описанный Рупертом; в 1098 г. выздоровевший новгородский князь отпустил счастливую мать в Святую Землю; во время путешествия Гида умерла, что неудивительно ввиду тягот дальнего странствия; в том же году об этом известили Владимира Мономаха, который, возможно, вскоре на рубеже 1098–1099 гг., а скорее всего – после примерно годичного траура ближе к концу 1099 г. женился вторично на «Гюргевой матери». В отличие от В.А. Кучкина (1999, с. 65) мы не видим ничего невероятного в том, что паломничество Гида приходилось на время первого крестового похода (1097–1099 гг.). Судя по тому образу, который очерчен Рупертом, первая супруга Мономаха была женщиной подчеркнута религиозной (...) и весть о выступлении крестоносного войска, совершенно напротив, могла еще более вдохновить ее. Это было бы особенно понятно, если учесть давние связи Гиты с Фландрией, где она провела свое отрочество и где были похоронены ее мать и сестра, – той самой Фландрией, которая дала первому крестовому походу основную массу войска и его главного предводителя – Готфрида Бульонского, чей младший брат, иерусалимский король Балдуин I (1100–1118), спустя несколько лет после смерти Гида столь доброжелательно принимал русского игумена Даниила» [10, с. 607–608].

Вичерпні, на нашу думку, аргументи О.В. Назаренка щодо смерті Гіти умовно кажучи «в обозі» першого хрестового походу, підтверджує також факт закладин Володимиром Мономахом 1098 р. на княжому дворі Переяслава церкви Успіння Пресвятої Богородиці, відображений у літопису [5, стб. 248]. Після зведення єпископом (митрополитом) Єфремом у кінці 80-их рр. XI ст. цілого комплексу різних культових споруд у Переяславі ніякої особливої потреби у зведенні ще однієї споруди не було, адже величний Михайлівський собор та церква Андрія «біля воріт» покривали усі потреби княжої родини. Інша справа, якщо ми сприймаємо зведення цього храму як меморіального, у пам'ять про покійну дружину, яка прожила у шлюбі з Володимиром Мономахом близько 24-х років, народила йому щонайменше 6 дітей (5 синів та 1 доньку) й померла (чи загинула) у дорозі до Святої Землі. Більше ніж півроку, що відділяють день смерті Гіти (10 березня) від кінця будівельного сезону на Русі, вистачило для того, щоб Мономах отримав звістку про її смерть і здійснив закладини храму на своєму княжому дворі.

Скільки ж років провела Гіта на княжому дворі Переяслава? Джерела дозволяють дати точну відповідь на це питання. Одразу після весілля, яке, очевидно, відбулося орієнтовно на Великдень 20 квітня 1074 р. саме на княжому дворі Всеволода Ярославича у Переяславі, Гіта вирушила разом з Володимиром Мономахом до Володимира Волинського. У подальшому вона мандрувала разом із чоловіком та малими дітьми містами Русі (Туров, Смоленськ), доки не потрапила до Чернігова, де прожила багато років.

До Переяслава Гіта разом із своїм чоловіком та дітьми потрапила знову за не дуже приємних обставин. Після приходу князя Олега Святославича з половцями та восьмиденного штурму ними Чернігова, Володимир Мономах мусив повернути йому княжий стіл його батька й, після хресного цілування, 24 липня 1094 р. пішов зі своєю дружиною до Переяслава через Остерський городець, здійснивши небезпечну подорож довжиною приблизно 235 км крізь розрізнені половецькі зағони. У обозі цього невеликого (близько 100 чоловік) зағону їхала й Гіта з дітьми. Сам Володимир Мономах так описав цей епізод свого життя у «Повчанні» (переклад і вставки Л. Махновця): «І вийшли ми в день святого Бориса із Чернігова, і їхали крізь полки половецькі з дружиною близько ста [мужів], і з дітьми, і з жонами. І облизувалися

вони на нас, як вовки, стоячи [й дивлячись] і од перевозу [через Десну], і з [Болдиних] гір. Бог і святий Борис не дали їм мене в користь, без утрат дійшли ми до Переяславля» [9, с. 460].

Отже з кінця липня 1094 р. Гіта проживала на княжому дворі Переяславля Руського й тут, як зазначив Володимир Мономах у «Повчанні», «І сидів я в Переяславлі три літа і три зими з дружиною своєю, і багато біди зазнали ми од раті і од голоду» [9, с. 460]. Вірогідно, ці три важких роки й були єдиним періодом перебування Гіти у Переяславі, адже, як аргументовано довів О.В. Назаренко, у 1097 р. вона вже знаходилася у старшого улюбленого сина Мстислава-Гаральда у Новгороді. Зрозуміло, що приїхала вона туди на хрестини свого першого онука, старшого Мстиславового сина Всеволода-Гавриїла (народився 1097 р., княже ім'я отримав на честь Мономахового батька Всеволода Ярославича). Володимир Мономах відправив її до Новгорода під час однієї зі своїх виїздів до Смоленська, вірогідно у супроводі боярина Оргостя – його «правої руки», який залишив свій автограф на стіні вівтарної частини новгородського Софійського собору (усне повідомлення С.М. Міхеева). Очевидно, на цей момент у Новгороді вже знали про підготовку майбутнього хрестового походу й саме з Новгорода набожна Гіта й вирушила у свою останню подорож до Святої Землі, з якої вже не повернулася. На момент смерті їй було приблизно 38 років.

Отримавши звістку про смерть дружини, Володимир Мономах у той же рік заклав храм в пам'ять про неї на княжому дворі Переяславля Руського. Десь на початку 1099 р. він оженився вдруге. Весілля, зрозуміло, було у Переяславі. Про цей другий шлюб Мономаха, як і у випадку з першим шлюбом, джерела також нічого не повідомляють, але його результатом стало народження ще одного з майбутніх переяславських князів, надзвичайно відомого в історії Русі князя – Юрія Володимировича (Долгорукого). Власне своїй другій дружині Володимир Мономах приділив цілий рядок у своєму «Повчанні» (переклад Л. Махновця): «І Юрієва мати померла» [9, с. 460]. Таким чином, на відміну від Гіти, вона залишилася в історії як мати Юрія Долгорукого. Точна дата її смерті, вказана у Іпатіївському літопису – 7 травня 1107 р. Вона фігурує там без своїх власних імен (автохтонного, хрестильного чи чернечого), лише як «Володимирова княгиня» [9, с. 161].

Цікаво, що і Л.С. Махновець, і Л.В. Войтович, а услід за ними й М.Р. Гаврилишин, вважають цією Володимировою княгинею та матір'ю Юрія Долгорукого Гіту, яка, за їх логікою, була здатна безперервно народжувати Мономаху дітей упродовж 29-ти років, що і в сучасних умовах є надсильним завданням, а в реаліях доби Середньовіччя навряд чи взагалі було можливо.

Насправді, це була вже друга дружина Володимира Мономаха, яка, згідно з джерелами, народила йому трьох синів (Юрія, Романа та Андрія), а також двох доньок (Євфимію та Огафію). Всі вони народилися у Переяславі, на княжому дворі, де постійно усі ці роки проживала княгиня. І все це у короткому проміжку часу: кінець 1099 – 7.05.1107. Таким чином, друга дружина Мономаха за приблизно 7,5 років шлюбу народила йому 5 дітей, що, вірогідно, й викликало її швидко й ранню смерть.

Виходячи з політичної ситуації (а княжі шлюби у 99 % випадків визначалися саме політичними мотивами) Володимир Мономах, як і колись його батько Всеволод, другим шлюбом одружився з донькою одного з половецьких ханів. Це давало можливість швидко й недорого отримати у випадку необхідності численну військову допомогу для боротьби з іншими руськими князями чи іншими половцями. Тому більшість сучасних дослідників вважають, що другою дружиною Мономаха була незнана з імені половчиня, «Юрієва мати».

Отже, в середині 1107 р. другий за впливом (після великого київського князя Святополка Ізяславича) руський князь Володимир Мономах вдруге овдовів. За логікою речей, через деякий час, після відповідного трауру, князь мав одружитися вдруге. Князь, як приклад для своїх підлеглих, не повинен був довго залишатися неодруженим, про що постійно піклувалася церква. І дійсно, джерела містять інформацію про ще одну дружину Мономаха, конкретно – про її смерть. Як пише О.В. Назаренко, «Летописи сообщают о кончине двух жен Мономаховых – одной 7 мая 1107 г. (...), другой 11 июня или июля 1126 г.» [10, с. 600].

Отже, тоді ще переяславський князь Володимир Мономах, після невеликої перерви по смерті своєї другої дружини (матері Юрія Долгорукого), одружився втретє. Джерела нічого не повідомляють про цей шлюб, однак ми можемо спробувати вирахувати його. Зрозуміло, що він відбувся у Переяславі, й сталося це через певний, не дуже довгий проміжок часу після поховання другої дружини.

Однак, після її смерті у Мономаха було дуже багато клопотів з половцями. Як свідчить Іпатіївський літопис, у травні місяці 1107 р. (одразу після смерті княгині), «Того ж місяця воював [хан] Боняк і зайняв коней коло Переяславля» [9, с. 161]. Але захоплення Боняком табунів княжих коней, яких випасали торки та чорні клобуки, було лише початковим етапом протистояння цього половецького лідера з руськими князями й конкретно з Мономахом. Помста переяславського князя не змусила себе довго чекати. Як зазначив у «Повчанні» сам Мономах про свої справи влітку 1107 р.: «[До] Переяславля прийшовши на літо, зібрав я братів. А Боняк прийшов з усіма половцями до [города] Снятина. Ми пішли за ними з Переяславля за [ріку] Сулу, і бог нам поміг: і війська їхні ми побідили, і князів захопили ліпших» [9, с. 460–461].

У наступні після цього роки хани Боняк, Уруба та інші лідери «диких» половців постійно нападали на прикордонні міста Переяславської та Чернігівської земель, що вимагало не тільки військових, але й певних політичних кроків. І такий політичний крок було зроблено. Ним очікувано стало одруження на доньці одного з половецьких ханів. Ось як про це розповідає сам Мономах у «Повчанні»: «А після Різдва ми вчинили мир із [ханом] Аспою і, взявши у нього дочку, пішли [до] Смоленська. А потім пішов я [до] Ростова» [9, с. 461].

Таким чином, якби наша інформація з цього питання вичерпувалася тільки цим фрагментом «Повчання», то ми були б абсолютно впевнені у факті одруження третім шлюбом Мономаха саме у січні 1108 р. Однак, не все так просто. Іпатіївський літопис подає інформацію про цю подію дещо ширше, наводячи до того ж її точну дату: «У тім же році і того ж місяця пішов Володимир [Всеволодович], і Давид [Святославич], і Олег [Святославич] до [хана] Аєпи і [до] другого Аєпи, і вчинили вони мир. І взяв Володимир за [сина свого] Юрія Аєпину дочку, Осіневу онуку, а Олег узав за сина [свого Святослава] Аєпину дочку, Гіргеневу онуку, місяця січня у дванадцятий день» [9, с. 162].

Отже, Володимир Мономах з доброго дива одружив свого малолітнього (приблизно дев'ятирічного) сина Юрія з, можливо, й на кілька років старшою половчанкою (шлюбний вік – років з 12-ти), у той час, коли сам міг спокійно (як вдівець) виконати цю почесну політичну місію – закріпити мирну угоду з половцями династичним шлюбом. Однак, такий нелогічний вчинок переяславського князя можна пояснити тим, що в даному конкретному випадку він заключав мирну угоду з половцями не сам, а зі своїм постійним другом (товаришем, ворогом і кумом) Олегом Святославичем, який на той час вдівцем не був і міг «кинути на амбразуру» лише свого малолітнього сина Святослава. Зрозуміло, що Володимир Мономаху теж довелося одружувати свого старшого сина від другого шлюбу, особливо враховуючи, що матір'ю останнього також була половчанка, й він зовнішньо був схожий на половця.

Пройшовши бойове хрещення весіллям у половецькому степу (десь на території сучасної Харківщини), 9–10 річні Юрій Володимирович та Святослав Ольгович усе своє подальше життя підтримували союзницькі стосунки, допомагаючи один одному й породичавшись через шлюб своїх дітей – старший син Святослава Олег у 1150 р. був одружений на доньці Юрія Олені.

Коли ж тоді втретє одружився Мономах? Уважний аналіз подальшої біографії переяславського князя не виявляє у його життєписі бодай найменшого натяку на щось подібне. Володимир Мономах у подальшому видає заміж своїх онучок та жорстко провчає їх чоловіків за спроби розлучення.

На нашу думку, 12 січня 1108 р. Володимир Мономах не тільки одружив свого сина Юрія на половчанці, але й сам узав собі за третю дружину одну з доньок хана Аєпи, про що й зазначив через 10 років у «Повчанні». Однак у літописній статті 1108 р., очевидно, редагованій

Мстиславом Володимировичем, згадку про шлюб 55-річного сивого князя з 12-13-річною донькою половецького хана було сором'язливо вилучено, залишивши лише згадку про шлюб Юрія та Святослава. Зрозуміло, що дітей у такому шлюбі не було, та й княгиня пережила свого чоловіка лише на рік.

Зовсім інша шлюбна історія приключилася з третім (молодшим) сином Володимира Мономаха та Гіти Ярополком, який мав лише одну дружину. За нашими підрахунками він народився близько 1088 р. Згідно з літописними джерелами, Ярополк Володимирович був активним учасником антиполовецьких походів починаючи з березня 1103 р. (у віці близько 15-ти років!). На початку 1114 р., після смерті Святослава Володимировича, Володимир Мономах призначив Ярополка Володимировича на переяславський стіл. На цей момент князю вже мало виповнитися близько 26-ти років, а він вперше отримав власного княжого стола. Отже, до цього моменту він фактично був кимось на зразок мандрівного лицаря, виконуючи військові доручення свого батька Володимира Мономаха й не маючи за плечима власного, хай навіть невеликого, княжого стола. Очевидно, тому він і був неодружений.

Усе змінилося досить швидко. У другій половині 1116 р. за наказом Володимира Мономаха Ярополк ходив на Сіверський Донець на половців і, разом з іншими князями, взяв участь у захопленні алансько-половецьких міст Сугрова, Шаруканя та Балина. Літописець вказав, що тоді ж Ярополк привів собі **жонґу [Олену], красиву вельми, яського князя дочку, взявши її в полон** [9, с. 176]. З цього приводу Л.В. Войтович пише: «У 1116 р. одружився з Оленою, дочкою яського (аланського) князя. Вона померла після 1146 р. С. Плетньова вважає що це була дочка дрібного князя одного з алансько-половецьких міст (Шаруканя, Сугрова чи Балина). Ця версія виглядає не переконливо. У 1116 р. орді Шарукана було завдано страшного удару. Його син Отрок відразу прийняв пропозицію грузинського царя Давида Будівника і 45 тис. половців переселилися у Грузію. Аланія пропустила їх через свої землі. Союз Києва і Аланії, обох зацікавлених у зменшенні половців у Подонні, скріплений шлюбом Ярополка і Олени, міг змусити Отрока погодитися на пропозиції грузинського царя» [1, с. 458–459].

Отже, у другій половині 1116 р. 28-річний переяславський князь вперше (і востаннє) одружився у Переяславі на, вірогідно, 14–15 річній донці аланського князя. Вона прожила з ним у Переяславі до 1132 р. – до його переходу на київський престол, після чого жила у Києві до його смерті 1138 р. Про дітей у цьому шлюбі джерела нічого не повідомляють. Іпатіївський літопис містить лише дві (але інформативні) згадки про цю княгиню. Першу з них, про її полон і шлюб, ми вже навели вище. Друга ж літописна згадка цієї княгині оповідає про подію, яка відбулася майже через 30 років після першої. У Іпатіївському літопису, при описі подій зими 1145/1146 рр. вказано (переклад і вставки Л. Махновця): «У той же рік перенесла благовірна княгиня Олена, яка, князя свого Ярополка [Володимировича] із гробниці в церкву святого Андрія [Первозванного] і положила його коло Янки [Всеволодівни]» [9, с. 198]. Отже, приблизно через сім років після смерті Ярополка Володимировича його прах було перенесено до Андріївської церкви у Янчиному монастирі в Києві й поховано поряд із колишньою ігуменею цього монастиря, Янкою Всеволодівною, сестрою Володимира Мономаха й, відповідно, тіткою Ярополка. Здійснення цього акту, вірогідно, вказує на перебування у цьому монастирі (можливо, у сані ігумені) Ярополкової вдови Олени.

Нещодавно відомий колекціонер І. Жуков опублікував серію печаток. Мова йде про так звані «вислі печатки княжни Олени Ясині», які названий автор звично для себе називає унікальними. У невеликій публікації, що вийшла друком одразу за його публікацією про печатки князя Ярополка, він розглядає й атрибує три типи вислих жіночих княжих печаток із зображенням св. Олени:

Тип 1. Лицьова сторона: погрудне зображення св. Олени без корони, з хрестом у лівій руці, права рука в жесті благословення, зліва – колончастий напис **НАГІА** (свята), з правого боку – колончастий напис **ЕЛЕНА**. Зворотна сторона: руський благопожажальний напис у рядок: «**Господи помози рабе своей Елена**». Діаметр – 20 мм, виявлена 2011 р. в Черкаській обл., знаходиться у приватній колекції (Україна).

Тип 2. Лицьова сторона: погрудне зображення св. Олени в княжому одязі, на голові низький головний убір, прикрашений перлинами, з хрестом у правій руці, ліва рука в жесті благословення. Зліва – колончастий напис **ЕЛН**, з правого боку знак **АГЮС**, руський благопобажальний напис по колу: «**Господи помози рабе своей Олина**». Зворотна сторона: погрудне зображення св. Іоанна Предтечі з хрестом на лівому плечі, зліва – колончастий напис **ИВН**, з правого боку знак **АГЮС**, руський благопобажальний напис по колу: «**Господи помози рабу своему Ивану**». Діаметр – 22 мм, місце виявлення позиціонується як «Україна», знаходиться у приватній колекції теж в Україні, позначена І. Жуковим як унікальна, тобто не має аналогів.

Тип 3. Лицьова сторона: погрудне зображення св. Олени з короною на голові, зліва – колончастий напис **ОЛ**, з правого боку – колончастий напис **ИНА**, руський благопобажальний напис по колу: «**Господи помози рабе своей Олина**». Зворотна сторона: погрудне зображення св. Іоанна Предтечі з хрестом на лівому плечі, зліва – колончастий напис **ИВАН**, руський благопобажальний напис по колу: «**Господи помози рабу свему Иван**». Діаметр – 22 мм, виявлена 2010 р. в Київській обл., знаходиться у приватній колекції (Україна), зареєстровано 4 екз. [4, с. 5].

І. Жуков атрибує всі три типи печаток як були дружини переяславського (з 1132 р. – великого київського) князя Ярополка Володимировича. Підставою для цього він вважає наявність на лицьовій стороні зображення св. Олени, а на зворотній – св. Іоанна Предтечі. Оскільки названий автор попередньо атрибуєвав печатки з цим святим як були Ярополка Володимировича, то, відповідно, жіночі печатки він визначив як належні його дружині – відомій з літописних джерел під хрестильним іменем Олена [4, с. 5–6].

На нашу думку, на даний час складно визначити, наскільки ці печатки можуть мати відношення до названої княгині. Безумовно, що і князь Ярополк Володимирович, і його дружина Олена мали свої печатки й активно їх використовували. Однак для їх точної ідентифікації даних поки що недостатньо. Визначення гіпотетичних печаток Олени на основі таких же гіпотетичних печаток Ярополка навряд чи є достатньо доказовим.

Отже, як свідчить проведений аналіз наявної в джерелах інформації про дружин переяславських князів Всеволода Ярославича, Володимира Мономаха та Ярополка Володимировича, ці три відомих в історії князя мали дружин, більшість яких також були непересічними особистостями своєї доби. Значна частин з них (4 з 6-ти) залишили яскравий слід в історичних джерелах, у тому числі й за межами власне Русі. Навіть залишаючись неназваними у літописах по своїм іменам (княжим, хрестильним чи чернечим), ці жінки все одно були активними учасниками тих історичних подій, що відбувалися як на території Переяславської землі, так і в Русі та Європі загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 784 с.
2. Гаврилишин М.Р. Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX–XI ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 2015. – 206 с.
3. Донской Д.В. Рюриковичи. Исторический словарь / Д.В. Донской. – М., 2008. – 788 с., табл.
4. Жуков И. Вислые печати княжны Елены Ясыни, жены Киевского князя Ярополка Владимировича / И. Жуков // Нумизматика і фалеристика. – № 2 (62). – Київ, 2012. – С. 5–6.
5. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Т. 2). 2-е изд. – М., 2001. – 648 с.
6. Колибенко О.В. *Pererit – vitae – mortem*: час та простір переяславського князя / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Простір в історичних дослідженнях: зб. наук. ст. / упоряд. С.М. Вовкодав. – Переяслав – Кам'янець-Подільський, 2020. – С. 45–52.

7. Колибенко О.В. *Via est vita: просторові аспекти біографій еліти Переяславля Руського* / О.В. Колибенко, В.О. Колибенко // Фактор простору в історичних дослідженнях: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – С. 41–46.

8. Константин Багрянородный. *Об управлении империей* / Константин Багрянородный; под. ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М.: Наука, 1991. – 496 с.

9. *Літопис Руський за Іпатським списком* / авт. перекл., передм. та прим. Л.С. Махновець. – К., 1989. – 591 с.

10. Назаренко А.В. *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.* / А.В. Назаренко. – Москва, 2001. – 784 с.

11. Пселл Михаил. *Хронография* / Михаил Пселл; перевод, статья и прим. Я.Н. Любарского. – М.: Наука, 1978. – 320 с.

12. *Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московия: в 2 т.* / Авт.-сост. В.В. Богуславский. – М.: Олма-Пресс, 2002. – Т. 1. – 784 с.; ил.

Olena Kolybenko, Oleksandr Kolybenko

**«LOVE YOUR WIFE, BUT DO NOT LET THEM HAVE A HOLD OVER YOURSELF»:
WIVES OF PEREIASLAV PRINCES OF THE SECOND HALF OF THE XI – 30s OF THE
XII CENTURIES IN WRITTEN SOURCES**

The article analyzes the information available in the sources about the wives of Rus' Pereiaslav princes of the second half of XI – 30s of the XII centuries. Particular attention is paid to the person of Gytha of Wessex who was the first wife of Volodymyr Monomakh.

Key words: *prince, princess, Rus' Pereiaslav, marriage, Volodymyr Monomakh, Gytha of Wessex.*